

Mátyás királyhoz, Galeoti birkózása, az esztergomi érsekhez, III. Frigyeshez, Galeoti zárandoklásának kinevetése, Perottusról, Galeotihoz, Marcellus Venetusról, Tribrachusoz, II. Párról, Guarinoról, Petrus Zobiusról, Guarinohoz, Franciscus Aretinushoz, a modernai püspökről, ugyanehhez, Philiphushoz, Carbohoz, Theodorus Gazaról, Nicolushoz, Aurisparól, Phileticushoz, Marsushoz, Laurentius Valláról, Guarino epítáfiuma, Leonellushoz, Argyropyusról, Basinushoz, Sigismundus Malatestáról, Borsiusról, II. Piusról, Leonellusról, Marsilius Ficinusról. Az egészben az a legérdekesebb, hogy Kristeller megállapítása szerint a kódex Beatus Rhenanus saját kezű írása. Ez lehetett tehát egyik forrása a Beatus Rhenanus-féle bázeli 1518-i kiadásnak. Pontosabb eredményekre természetesen csak a szöveg teljes összevetése vezethet.

3. Közelebbről meg nem nevezett Janus-epigrammák vannak (Valla: *Elegantiae* mellett) abban a XV. századi kódexben, amelyet Kristeller a seitenstetteni Stiftsbibliothekben talált (54. szám alatt).⁶ Megadja a jelzetét annak a már korábban – jelzet nélkül – ismert seitenstetteni kéziratnak is (298. szám), amelyben Antonius Constantius Fanensis Mátyásához írt elégiája és Janusnak erre írt felelete van. Sajnos maga a kézirat Kristeller szerint jelenleg lappang.⁷

4. Ugyancsak nem tudjuk, milyen versek – csak egy, néhány – lehetnek a berlini Staatsbibliothekban, a Preussische Kulturbesitz gyűjteményben Lat. qu. 433. alatt őrzött kódexben,⁸ mindössze három oldalon (fol. 31^v – 32^v), ez tehát már a második berlini Janus-anyag.⁹

5. Végül meg kell említeni egy kései, XVIII. századi másolatot. A salzburgi Universitätsbibliothek M. I. 35. jelzetű miscellanea-kötete ez,¹⁰ amelyben a 218. főlőn Janus valamelyik verse található.

Ha azután az „*Alia itinera*” második és harmadik kötete is megjelenik, a Janus kritikai kiadás munkálatait a megnyugvó tudattal lehet végezni, hogy emberi számítás szerint már a teljes fennmaradt kézirat anyag rendelkezésre áll.

Csapodi Csaba

Wesselényi István imádságoskönyvének forrása

Több mint száz esztendeje, hogy „Wesselényi Anna imádságos könyve” címmel hírt adott Deák Farkas egy XVII. századi, igen szép magyarsággal fordított munkáról.¹ A szűkebb irodalmi köztudatban is így vált többé-kevésbé ismertté, ezzel mintegy háttérbe szorítva a fordító, Wesselényi István nevét.

Deák Farkas írása óta a szakirodalom nem foglalkozott a Wesselényi-fordítással, így nem történt kísérlet az eredeti mű felkutatására sem. Ily módon bizonytalan a fordításmunka irodalomtörténeti értékelése és elhelyezése is.

Wesselényi István, a laikus fordító

Életét teljességében nem ismerjük, személye elveszik a hadai báróságot megszerző apa és a nádorságig emelkedő fiú közt.² Apja az 1590-ben lengyel honosítási okmányt nyert hadai báró Wesselényi Ferenc, anyja Sárkándi Anna. Wesselényi István, a nagyobbik fiú, akít lengyel melléknév-

⁵ Uo. 348.

⁶ Uo. 51.

⁷ Uo. 51–52.

⁸ Uo. 488.

⁹ Samlung Hamilton. Ham. 108.

¹⁰ KRISTELLER, i. m. 42.

¹ DEÁK Farkas, *Wesselényi Anna imádságos könyve 1606-ból*, Száz. 1880. 164–167.

² Wesselényi István életére vonatkozó adatokat közöl: DEÁK Farkas, *A Wesselényi család őseiről*, *Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből*, Bp. 1878. 7. k. VIII. 3–50.; DEÁK Farkas, *Adatok a Wesselényi család címeréhez*, Turul, 1883. I. 84–86.; PALOTÁS Miklós, *Adalék a Wesselényiek lengyelországi birtoklásához*, Száz. 1872. 347.; NAGY Iván, *Magyarország családai*, Pest, 1865. 12. 158–161.; TRÓCSÁNYI Zsolt, *Erdély központi kormánya 1540–1690*, Bp. 1980. 36.; DEÁK Farkas, *Wesselényi Ferenc*, *Magyar Történelmi Jellemrajzok*, Bp. 1882. 44–45.

vel neveztek, 1583-ban született. Iskoláiról pontos adataink nincsenek, a családban ő nyert először főispáni rangot Közép-Szolnok vármegyében, majd szerémi bán és tanácsúr volt. Ez utóbbi tiszte Erdélyben, 1610 és 1614 között töltötte be. Báthori Gábor, majd Bethlen Gábor szolgálatában állt. Thurzó Borbála lakodalmán (1612-ben) az erdélyi fejedelem képviselőjeként volt jelen.³ A királyi udvarnál is kegyben állt, Mátyás főherceggként is komoly küldetéseket bízott rá, királyként azután hűségéért asztalnokává nevezte ki.

Mint általában a Wesselényiek, István is buzgó katolikus volt, ugyanakkor kellő toleranciát tanúsított felesége hitélete iránt. Közismert, hogy háromszor nősült. Első két felesége evangélikus vallásban nevelkedett, ezért reverzálisan kötelezte magát, hogy udvarában „a protestáns papokat tűri és gyámolítja”.⁴ Első nejétől, Dersffy Katától – akivel 1604 és 1607 között élt együtt –, született Ferenc, a későbbi nádor és Miklós, aki majd a jezsuiták kassai rendházának lesz főnöke.

Wesselényi István birtokos volt Erdélyben, Magyarországon és Lengyelországban is. Az 1610-es években kelhetett az az osztálylevél, amelyben a két Wesselényi fiú – István és Pál – megegyeztek a birtok kérdésében. Eszerint a kisebbik fiú, Pál kapta az Erdélyben fekvő hadadi birtokot, István pedig a Lengyelországban levő gedowi uradalmat.⁵

Élete utolsó Lengyelországban töltötte. 1625-ben már betegeskedéséről panaszkodott és rá két évre Tepliczén (Trencsén vármegye) meghalt. Végakarátát teljesítve Krakó székesegyházában temették el.

Egyetlen irodalmi munkát hagyott ránk, amely máig is kéziratban maradt: „Az eljegyzett személyek paradicsomkertje” címmel készített fordítás.

Wesselényi Anna, az imádságos könyv tulajdonosa

A nagyszabású fordításmunkát Wesselényi István húga, Anna inspirálhatta, ezt sugallja a Vécsvárában 1620-ban keltezett ajánlás.⁶

Wesselényi Anna már 1605-től egyedül nevelte gyermekeit.⁷ Férjét, Csáky Istvánt korán elvesztette, így az anya katolikus szemlélete és hitélete lett az uralkodó a családban. Az idősebbik fiút, Csáky Istvánt jezsuita páterek tanították. Lászlót, a kisebbiket a nyilvános iskola után Anna több évre a gráci egyetemre küldte.⁸ Lánya, Csáky Anna a pozsonyi clarissa-apácák közé vonult.

³ RADVÁNSZKY Béla, *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*, III. Bp. 1879. 12.

⁴ PALOTÁS, i. m.

⁵ DEÁK Farkas, *A Wesselényi család őseiről*, Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből, Bp. 1878. 7. k. VIII. 39. 1622-es átiratot idéz N R A Fasc. 754 nro. 28.

⁶ Az imádságos könyvnek a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban őrzött példánya helyett egy, a Magyar Asszonyok Könyvtára 1888-as pecséttel ellátott gépiratot használtam fel munkámhoz. Jelzete: OSZK Fol. Hung. 2644. Deák rossz olvasatából származik, hogy a későbbi szakirodalom is 1606-ot ismeri a mű keletkezési idejének, holott a kéziratot 1620 olvasható. (Vö.: *A magyar irodalom története*, 2. szerk. KLANICZAY Tibor, Bp. 1964. 49.; *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig*, I. Bp. 1972. 477. – Itt a szerzők részben Wesselényi Anna neve alatt közlik a fordításmunkát, ugyancsak a téves keletkezési dátummal.)

⁷ Wesselényi Anna személyére vonatkozó irodalom: DEÁK Farkas, *Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné életrajza és levelezései*, h.n. 1875. – Leveleit Deák teljes egészében kiadta. Kéziratban OL P 71 Fasc. 211. jelzet alatt található. Levelezéséből Deákon kívül részleteket közölt még Takács Sándor. – TAKÁCS Sándor, *Magyar nagyasszonyok*. Bp. é.n. 411–435. Az itt közölt levelek lelőhelye ma ismeretlen. Az Országos Levéltár Batthyány-gyűjteményében sem szerepel. Jóllehet Takács szerint a körmendi levéltár missilisei között volt. (TAKÁCS, i. m. 418. 9. jegyzet.); IPOLYI Arnold, *Bédegi Nyári Krisztina*, Bp. 1887. 82.

⁸ ANDRITSCH, J., *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz*. (1586–1782), Graz, 1965. 80.

Wesselényi Anna hitbuzgó vallásossága nemcsak családjá körére terjedt ki, hanem nagy támogatója volt az erdélyi katolikus egyháznak, és különösképp pártolója volt a zárdáknak. Vásárhelyi Dániel a magyar kancelláriának írt egyik jelentésében az erdélyi állapotokat jellemezve elsőként Wesselényi Anna nevét említi. Bizonyos, hogy Poppel Éva megtérítésére is kísérletet tett, a közreműködésre II. Ferdinánd gyóntatóját szerette volna megnyerni. Buzgó térítőként ismerhető meg a Batthyány Ádámhoz írott leveleiből is. Az erdélyi nagyasszony személyes kapcsolatot tartott a már említett Batthyányné Poppel Éván kívül Bedegi Nyári Krisztinával is, akit szintén a magyar nyelvű devóciós művek pártolójaként ismerünk.

„Az elfegyzett személyek paradicsomkertje”

Wesselényi István kéziratban maradt fordítása 189 számozatlan ívrét terjedelmű. Az említett ajánlásból kiderül, hogy valójában lelkigyakorlatos, „épületes” kézikönyvnek szánta művét.

Az ezt követő „Elől járó beszéd és három szövétnelke” bevezető elmélkedéseket tartalmaz a könyv helyes használatáról és hasznáról. A mű maga Krisztus kínszenvedéséről szóló 50 meditáció, amelyeket egy-egy oratóió-rész zár le. Az elmélkedések olvasójuktól az Énekek énekéből és a középkori szent bernáti misztikából jól ismert ájtatoskodó magatartásformát követeli meg: a jegyes szerepet. Ugyanakkor jól kivehető a műben a misztika hármasság útja: a via purgativa, a via illuminativa és a via unitiva.

Észrevehető módon a meditációk során az ájtatoskodó elsősorban magára irányítja a figyelmet, mintegy aszkétikus gyakorlatot végez, az ima-rész egészen háttérbe szorul. Ebben a tekintetben tehát olyan jellegű imádságoskönyvvel állunk szemben, amelyben domináns szerepet kap az öntevékeny vallásgyakorlás, az emberi akarat irányítása.⁹

A Passió témáját feldolgozó fejezetek a középkori ars moriendi műfaj szemléletéhez nyúlnak vissza.

Wesselényi István fordításának eredetijét nem jelölte meg. Deák Farkas is még csak feltételezte, hogy latin vagy olasz munka szolgálhatott a magyarítás alapjául. Pedig a magyar szöveg alaposabb elemzése után kitűnik, hogy az eredeti művet a XVI–XVII. század jezsuita devóciós irodalmi alkotásai közt kell keresnünk. A fordítás címe és tartalma alapján végül is Wesselényi munkáját a belga jezsuita Jean David „iker-könyvének” első részével sikerült azonosítani.¹⁰

Jean David

Jean David 1545-ben született Courtraiban.¹¹ Feltehetően Louvainban tanult teológiát és filozófiát. Itt volt ösztöndíjasa Corneille Jansenius idején a Grand-Collège-nak. Jansenius 1568-ban gand-i püspökségébe visszatérve magával vitte, hogy mint titkárt alkalmazza. 1580-ban Courtraiban a Saint-Martin templom dékánjának nevezték ki. Egy év múlva elhagyta ezt a plébániát, hogy belépjen a jezsuita rendbe.

⁹SCHROTT, A., *Das Gebetbuch in der Zeit der katholischen Restauration*, Zeitschrift für katholische Theologie, Bd. 61. 1937. 218–221.

¹⁰David, Johannes Paradisvs // sponsi et sponsae: // in quo // Messis // myrrhae et aromatum, // ex instrumentis ac mysterijs // Passionis Christi colligenda, // vt ei commoriamur. // et // Pancarpivm Marianvm, // Septemplici Titulorum serie // distinctum: // vt in B. Virginis odorem curramus, // et Christus formetur in nobis. // Antverpie, // Ex officina Plantiniana, M. DC. XVIII. (Mi a pannonthalmi Főapátság Könyvtárának példányát használtuk; jelzete: 6. J*10.) Itt is szeretnénk megköszönni Szabó Flóris főkönyvtáros szíves segítségét.

¹¹Jean David életéről PONCELET, Alfred, *Histoire de la compagnie de Jesus dans les Anciens Pays-Bas*, I–II. Bruxelles, 1926. I. 363–367.; PONCELET, Alfred, *Necrologe des jesuites de la province Flandro-Belge (1544–1773)*, Wetteren, 1931. 24.; *Biographie Nationale de Belgique*, Bruxelles, 1866–1976. 4. 721–732.; *Dictionnaire de Spiritualité*, Paris, 1967. III. 47–48.; *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus*, C. Sommervogel, Bruxelles–Paris, 1891. II. 1844–1853.; *Nouvelle Biographie Generale*, Paris, 1866. 13. 221–222.; *The British Library General Catalogue of Printed Books to 1975*. London, 1981. 77. 351..

Mint novicius kezdte szervezni szülővárosában a jezsuita kollégiumot, annak ellenére, hogy generálisa közel két évig egyáltalán nem támogatta azt. Claudius Aquaviva beleegyezését végül is az új provinciális, François Coster támogatásával sikerült csak elérnie. 1587-től a kollégium működése legálissá vált, első rektora Jean David volt.

1596–1597-ben már a brüsszeli kollégium rektoraként működött. További megbízást a rendtől Gand városában kaphatott, mert itt 1599 és 1602 között ugyancsak egy jezsuita kollégium alapításával kapcsolatban bukkan fel a neve. Egy-két művének ajánlása – így a szóban forgó is – még egy 1605–1607-es ypres-i jelenlétről vall. Talán még halála előtt két évvel is itt élt, majd 1613-ban Anvers-ben halt meg.

David kiváló prédikátor és vitairó hírében állott, azok közé a belga jezsuiták közé tartozott, akik az anyanyelvű (flamand) irodalmat is művelték. Ha életművét szeretnénk áttekinteni, csaknem 30 művével kellene számot vetnünk.¹²

Első ismert műveit brüsszeli rektorsága idején publikálta akkor, amikor már túl volt az 50. életévéen. Feltehető azonban, hogy már 1596 előtt is adott ki rövidebb írásokat, annál is inkább, mert gyakran álnéven vagy névtelenül írta vitairatait.

1607-ben látott napvilágot Antwerpenben Jean David neve alatt két könyvből álló kötet: „Paradisus sponsi et sponsae”, amely 102 metszettel, Theodor Galletól illusztrálva a hírneves Plantin nyomdából került ki Johannes Moretus kiadásában. A képek tematikusan rendeződnek és a Passio téma értelmezésébe határozott pontokon kapcsolhatók. A picturán belül helyezkedik el a motto vagy inscriptio, mindig latin nyelven. Alatta subscriptio: latin, flamand és francia nyelven írt distichonok. Az embléma ugyanazt a számot és címet viseli, mint a hozzá tartozó fejezet. Az emblémaelemek nála már kifejezőeszközök a vallási doktrínák tudatosítására.

E művét David Ypres-ben 1607. június 30-i keltezéssel a belga fejedelempárnak, Albertnek és Izabellának ajánlotta. A jezsuita szellemben nevelkedett Albert és a vallásos misztikát pártoló Izabella nagy tetszéssel fogadhatta ezt a nagy terjedelmű aszkrétikus-misztikus munkát.

David latin nyelven írott devóciós könyve rövid idő alatt ismertté vált Európában. Az iker-könyv első részét már 1608-ban lengyelre fordította Stanislaw Grochowski (†1612), sőt három évvel később a lengyel fordítást alapul véve a metszeteket (szám szerint 50) és a hozzájuk tartozó distichonokat lengyel nyelven külön is megjelentették, jelezve azt a XVI–XVII. századi európai tendenciát, hogy a személyes vallásosság igénye mindenütt megkövetelte az anyanyelvű devóciós irodalmat. A teljes mű német nyelvre való átültetését Carolus Stengel bencésrendi szerzetes készítette el 1617-ben.¹³

Wesselényi István 1620-ban elkészült fordítása is e sorba illeszthető, amely – jöllehet nem sikerült arra vonatkozóan adatokat találnunk, hogy találkozott-e a lengyel kiadásokkal – valamelyik latin nyelvű editiót vette alapul.¹⁴

A „*Messis myrrhae et aromatum*” és magyar fordítása

David műve elején a két könyv együttes használatának fontosságát emelte ki: „Haec modo te monitum volui; ne quae apte coniuncta, ignarus diuellas: quamquam et altero frui, in tui emptorisque erit arbitrio.”

Ezt a szerkesztési elvet a lengyel fordítás már a kötet megjelenése után egy évvel megszegte, és 1620-ban maga Wesselényi ugyanígy figyelmen kívül hagyta, elszakítva egymástól a két művet, csak a „*Messis myrrhae et aromatum*” című könyvet fordította le.

¹² A 30 művet a *Biographie Nationale de Belgique*, Bruxelles, 1866–1976. 4. 721–732. és a *Bibliothèque de la Compagnie des Jesus*, i. m. ismerteti.

¹³ A fordítások bibliográfiai adatai: uo. 1848.; *Dictionnaire de Spiritualité*, Paris, 1967. III. 47–48.; *The British Library General Catalogue of Books to 1975*. London, 1981. 77. 351.; *Biographie Nationale de Belgique*, Bruxelles, 1866–1976. 4. 730. A teljes művet Paul Sausseret fordította még franciára 1854-ben. A devóciós munka hatása két évszázadot is túlél.

¹⁴ Vö. 10. jegyzet.

„Az eljegyzett személyek paradicsomkertje” című műnek tehát egyetlen eredeti része az ajánlás. Érthető módon hiányzik a belga fejedelmeknek címzett vers, és a „Lectori benevolo” is, amely éppen a kötet kettős jellegére hívta fel az olvasó figyelmét.

A magyar fordítás a latin eredetivel a „Praefatio”-tól kezdődően teljesen megegyezik. Wesselényi csak a címadásokban tért el a belga műtől, tartalmi magjukat megtartotta, és kissé átformálva helyezte a megfelelő fejezet elé.

Érdező munkájának legjobb bizonyítéka, hogy olyan sorokat is magyarított, amelyek a forrás emblematikájára utalnak, de a magyar fordításban mégis helyük, hiszen a mű kéziratban maradt és nincs illusztrálva.

Ez a szövegűség azonban továbbgondolásra készlet. Wesselényi ezek szerint nemcsak Anna személyes használatára szánhatta a könyvet, hanem esetleg illusztrált, nyomtatott kiadására is gondolhatott. Tehát feltételezhetjük, hogy nem egy mechanikusan fordított műről, hanem sokkal inkább egy félben maradt, kiadatlan devóciós munkáról van szó.

A fordítás irodalomtörténeti elhelyezéséhez

A belga katolikus restaurációban reprezentatív szerepet betöltő Jean David 1607-ben írta meg művét, akkor, amikor a katolicizmus Albert és Izabella uralkodása idejére újra megszilárdult. Az iker-könyv tehát a vallásos életben teret nyert jezsuita aszkétizmusnak volt a terméke. Abban az időben keletkezett, amikor a misztikus szellemi áramlat a magyar vallásos szemléletben is nagy változásokat hozott, és ennek irodalmi vetületeként a vitaműveket a meditációk kezdték felváltani. Ez a folyamat nálunk néhány évtized késéssel jelentkezett (bár Ecsedi Báthory István jószerevével kortársnak tekinthető), amint azt egyoldalról könyvtártörténeti adataink is tanúsítják: a XVII. század 20-as, 30-as éveitől kezdve nőtt meg Magyarországon is az érdeklődés a személyes vallásosságot kielégítő könyvek iránt.¹⁵ Az összefüggések kedvéért csak példaként emeljük ki, hogy Pázmány 1624-ben még a középkori misztikus, Kempis Tamás művét fordította magyarra. Hajnal Mátyás pedig, aki irodalmunk „kora barokk” korszakának reprezentáns alakja, 1629-ben adta ki meditációs munkáját.

Wesselényi fordítása tehát a régi magyar irodalom olyan korszakában született, amikor a jezsuita barokk stílus még csak kibontakozóban volt, és csak egyfajta „kora barokk” jezsuita szellemű elmélkedő irodalomról beszélhetünk, amely még nagyrészt a középkori misztikusok interpretálásával egészült ki. Mindezekből végül is az a paradoxon következik, hogy a korát megelőző, „érett barokk” meditációfordítást „kora barokk” aszkétikus-misztikus elmélkedő irodalmunkban kellene elhelyeznünk.¹⁶

Természetesen Wesselényi művének irodalomtörténeti helye csak egy tudományos igényű szövegkiadás után tisztázható megnyugtatóan. A közreadást az is indokolja, hogy XVII. századi magyar irodalmunk kevés főúri, laikus munkát ismer, Wesselényi István munkájához hasonló méretűt pedig szinte egyáltalán nem.

Tóth Margit

¹⁵ BITSKEY István–KOVÁCS Béla, *A pozsonyi jezsuita kollégium XVII. századi könyvtára és a Pázmány-hagyaték*. MKsz, 1975. 29. A XVII. századi jezsuita kollégium könyvtára a *spiritualia* anyagának nagy részét a legmodernebb kiadásokból – 1621–1630, illetve 1631–1639 köztiekből – gyűjtötte össze. Ennek százalékaránya jóval magasabb bármely más könyvtárban levő könyvanyagánál. Ez a látható növekedés a 20-as és 30-as években csak tudatos fejlesztés eredménye lehetett. SOLYMOS L. Szilveszter: Himmelreich pannonhalmi kormányzó apát, Pannonhalma Főapátsági Könyvtár, Kt. B. K. A. 2. (mikrofilm: OL Mf. Acta Eccl. Camer. Fasc. 23. Nr. 11. Rt. Ph. IV. 776.) Az 1628-ban inventált bencés könyvtár *spiritualia* anyaga 88 műben rekonstruálható. Jellemző az anyagban a meditációk nagy száma. A régebbi szerzők közül Szent Bernát, Szent Ferenc és Kempis Tamás munkái. (Ez utóbbi szinte teljes számban megtalálható.) Az újabbak közül Loyola Ignác és François Coster (tőle kettőt is) művét lehet említeni. IVÁNYI Béla: Keiffel János (1645) eperjesi polgár könyvtára, MKsz 1907. 380–81. Könyvtára mintegy 38 művet tar-